

Humanitar elmlər

UOT 82-09

N.Ə.Abdullazadə

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
nazile.s.m.d@mail.ru

“ŞUŞA” XALQ ƏDƏBİYYATI NÜMUNƏLƏRİ VƏ YAZILI ƏDƏBİYYATDA

Açar sözlər: folklor, Şuşa, bədii tərənnüm, bayatı, atalar sözləri, xalq mahnıları, yazılı ədəbiyyat

Azərbaycan folklorunun regional kontekstdə bir qolu da Qarabağ folklorudur. Qarabağ folklorunda üç əsrə yaxın yaşı olan “Şuşa” adlı taleyi viran olmuş, dağılmış bir nəslin, bir məkanın, bir yurdun adı yanıqlı-yanıqlı xatırlanır.

Şuşanın regional özəlliyi – füsunkar təbiəti, alınmaz qalaları ilə yanaşı, tarixi faciəsi də xalq ədəbiyyatı nümunələrində mövzu və ideya əlvanlığı baxımından rəngarəng çalarlarda əksini tapmışdır. Xüsusilə 1992-ci il erməni təcavüzü və Şuşanın alınması ilə bağlı yaranan poetik nümunələr bu gün Qarabağ folklorunun tarixi yaddaşına çevrilib.

Yazılı ədəbiyyatda M.M.Nəvvab, Y.V.Çəmənzəminli, X.Natəvan, Ü.Hacıbəyov, S.Vurğun, Elçin, İ.Əfəndiyev, Z.Yaqub və bir çox sənətkarların əsərlərində “Şuşa” onomastik vahidi geniş şəkildə işlənmişdir.

H.A.Абдуллазаде

«ШУША» НА ПРИМЕРАХ НАРОДНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Ключевые слова: фольклор, Шуша, художественное воспевание, баяты, пословицы, народные песни, письменная литература

Ответвлением азербайджанского фольклора в региональном контексте является карабахский фольклор. Еще в XVIII веке известный азербайджанский поэт Молла Панах Вагиф особо подчеркивал значение баяты в карабахском фольклоре. В карабахском фольклоре с горечью упоминается название разрушенных мест, уничтоженных поколений под названием «Шуша», которому почти три века.

Помимо регионального своеобразия Шуши – ее чарующей природы, неприступных крепостей, ее историческая трагедия отразилась в образцах народной литературы в красочных оттенках по богатству тем и идей. В частности, исторической памятью карабахского фольклора сегодня стали поэтические примеры, связанные с армянской агрессией 1992 года и взятием Шуши.

В письменной литературе ономастическая единица «Шуша» широко используется в творчестве М.М.Навваба, Ю.В.Чаманзаминли, Х.Натаван, У.Гаджибекова, С.Вургун, Эльчина, И.Эфендиева, З.Ягуба и многих других мастеров.

N.A.Abdullazade

SHUSHA IN THE EXAMPLES OF FOLK AND WRITTEN LITERATURE

Keywords: folklore, Shusha, artistic hymns, bayats, proverbs, folk songs, written literature

One of the branches of Azerbaijani folklore in the regional context is Karabakh folklore. Back in the 18th century, the well-known Azerbaijani poet Molla Panah Vagif emphasized the importance of bayata in Karabakh folklore. Karabakh folklore bitterly mentions the name of the destroyed places, the destroyed generations under the name "Shusha", which is almost three centuries old.

In addition to the regional identity of Shushi - its enchanting nature, impregnable fortresses, its historical tragedy is reflected in samples of folk literature in colorful shades of richness of themes and ideas. In particular, poetic examples related to the Armenian aggression in 1992 and the capture of Shushi have become the historical memory of Karabakh folklore today.

In the written literature, the onomastic unit "Shusha" is widely used in the works of M.M.Navvab, Y.V.Chamenzaminli, X.Natavan, U Hajibeyov, S.Vurgun, Elchin, I.Efendiyev, Z.Yagub and many other artists.

Ədəbiyyatşünaslıqda hər bir xalqın folklor nümunələrini onun yaşadığı torpaqla, təbiətlə müqayisə edir, bir bənzərlik axtarırlar. Torpaq və təbiət saf, dəyişməz olduğu qədər, folklor da məzmunca saf, cilasız və dəyişməz olur. Zaman dəyişdikcə folklor nümunələri də zamanın sərhədlərini aşır, özündə tarixin izini daşıyaraq mənsub olduğu xalqın mənəviyyatına, tarixi yaddaşına körpü olur. Təsadüfi deyil ki, folklorun ümumbəşəri əhəmiyyəti beynəlxalq səviyyədə təsbit olunmuş, qorunması üçün BMT və YUNESKO xətti ilə proqram qəbul edilmişdir.

Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatının bir qolu da Qarabağ folklorudur. "Küllü-Qarabağın abi-həyatı" sayılan Şuşa tarix boyu yalnız zəngin təbiəti, maddi nemətləri, başı dumanlı dağları, cənnət meşələri ilə deyil, milli-mənəvi irsi, mədəniyyəti, ədəbiyyatı, incəsənəti ilə də məşhur olmuşdur. Mir Möhsün Nəvvab, Xurşidbanu Natəvan, Ağabəyim ağa, Firudin bəy Köçərli, Üzeyir Hacıbəyov, Nəcəf bəy Vəzirov, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Cabbar Qaryağdıoğlu, Bülbül bu torpağın yetişdirdiyi tarixi şəxsiyyətlərdir. Cıdır düzünün ab-havası, İsa bulağının, Daşaltının, Turşsunun, Murovun əzəməti zaman-zaman xalqın bədii təfəkküründə, tarixi yaddaşında iz

salmış, bu iz nəğmələrdən, deyim-duyumlardan yavaş-yavaş yazılı ədəbiyyata da yol almış, bədii nümunələrdə Qarabağın, Şuşanın sevgisini, ağrısını yaşatmışdır. İlk insan məskəninin də Qarabağ ərazisində mövcudluğu Qarabağ, Şuşa folklorunun tarixən qədimliyindən xəbər verir.

XIX əsrdə Şuşanın Qafqazın mədəniyyət mərkəzinə çevrilməsilə Qarabağ ədəbiyyatı çiçəklənmə dövrünü yaşayır. Şuşa ədəbi mühiti təkcə yazılı ədəbiyyat nümunələri ilə deyil, xalq yaradıcılığı nümunələri ilə də Azərbaycan mədəniyyətində və ədəbiyyatında aparıcı rol oynayır, yeni ideya istiqamətləri və meyilləri, ədəbi məclisləri ilə Şərqi ədəbiyyatında qabaqcıl yerlərdən birini tutur. Şuşada dünyaya göz açan Yusif Vəzir Cəmənəmli Qarabağ folklorunun zənginliyi ilə bağlı yazırdı: “Mühit təbiətə zəngin olursa, dil də genişlənir, çeşməli yerin xalqı daha incə, daha şairanə tərkiblərə malik olur”. Qarabağ folklorunda “Şuşa” toponiminin geniş işlənməsi də bu bədii örnəklərin tarixi zənginliyinə dələlət edir.

“Şuşa” toponiminin mənşəyi ilə bağlı ən geniş yayılmış fikir onun “şiş” sözündən törəmiş olmasıdır. “Şiş” – dik, iti uclu zirvə deməkdir. Get-gedə söz fonetik transformasiyaya uğrayaraq “Şuşa” formasını almışdır. Bu mülahizənin tərəfdarları Şuşa şəhərinin bu cür adlandırılmasını onun coğrafi xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirirlər. Belə ki, Şuşa şəhəri coğrafi baxımdan Kiçik Qafqaz dağlarının ətəklərində dəniz səviyyəsindən ortalama 1420 metr yüksəklikdə yerləşir.

“Şuşa”nın bir mənası da qədim sak tayfaları və türk tayfası dondarların adı ilə bağlıdır. Toponimin etimologiyası haqqında folklor, xalq əfsanəsinə nəzər yetirdikdə isə şəhərin bu cür adlandırılmasının səbəbi kimi bu yerlərin havasının büllur, şüşə kimi saf olmasından qaynaqlanması göstərilmiş, şüşə kimi havası olan şəhər mənasında zamanla “Şüşə” – “Şuşa” formasını almışdır. Əsası Pənahəli xan tərəfindən qoyulan şəhər yarandığı vaxtdan Pənahabad, Qala, Şəhri-Şişə, Şişə və Şuşa adlandırılmışdır. XVIII əsrin sonlarında Şuşa İran şahı Ağa Məhəmməd şahın hücumlarına məruz qalmış, qala sakinləri mərdliklə mübarizə apardıqlarını, bu tarixi-coğrafi fakta, Şuşa qalasının alınmasına ağı demişlər:

Kərbəlam vay, qalam vay!

Kərbəlamda qalam vay!

Çəkilirdi kərpici,

Alınırdı qalam, vay.

Şifahi ədəbiyyatın ən geniş yayılmış, məzmunca zəngin və qədim janrı bayatılardır. Xalq ağrı-acısını, sevincini, adət-ənənəsini, düşməne nifrətini, dostu etibarını, sədaqətini dörd misrada söyləmiş, nəsillərdən nəsillərə, ərənlərdən ərənlərə bu bayatıları ötürərək tarixini, varlığını yaşatmışdır. Bayatılar özündə məhəbbət, inam, etiqad, əxlaq, zəhmət, öyüd-nəsihət, ictimai məzmun ifadə

etməklə yanaşı, yer-yurd, tayfa, nəsil, dağ-dəniz, gül-çiçək və s. adların poetik daşıyıcısı olmuş, bədii-estetik qayəsinə görə digər janrlardan fərqlənmişdir. Azərbaycan bayatılarında işlənən toponimlər sırasında “Şuşa” adını yerli camaat öz aralarında çox vaxt “Qala” kimi işlətmişdir. Bayatılarda şuşalıların başlarına gətirilən zülm, işgəncə, xarici işğalçılara qarşı apardıqları mübarizə, toy-düynlərinin qara gəldiyi poetik dillə ifadə olunur:

*Ay gedən, haralısan?
Köylüsən, Qalalısan?
Gözlərindən tanıram
Bizim dağ maralısan.*

Yaxud:

*Qaladan yendirdilər,
Ağ donun geydirdilər.
Nə dərdim var, nə odum,
Məcburca öldürdülər [2, s.162].*

*Qalanın yastı yolu,
Sel gəldi basdı yolu.
İstədim toy eyləyim,
Əzrayıl kəsdi yolu.*

Şuşanın Cıdır düzündə bitən, məhəbbət və sədaqət simvolu “Xarıbülbul”ün vəfası İbrahimxəlil xanın qızı Ağabəyim ağanın Şuşadan didərgin düşməsi ilə bağlı rəvayətdə əksini tapmışdır. Xarıbülbul bitdiyi torpağa, “Vətən bağı”na o qədər etibarlıdır ki, qürbətdə qərib el qızının könlünü açmaq üçün belə bitmir. Şuşanın dağlarından, daşlarından gətirilən güllər çiçək açır, xarıbülbul bitmir ki, bitmir, sübut edir ki, yalnız vətən torpağında yaşaya bilər. Xarıbülbulün nisgili, yanğısı nəğməyə çevrilir:

*Vətən bağı al-əlvandır,
Yox içində xarıbülbul.*

Lakin xarıbülbul bilmədi ki, iki əsr sonra özü didərgin düşəcək, Cıdır düzünə həsrət qalacaq. Al-əlvan vətən bağında xarıbülbul bu dəfə qana bələnəcək – igidlərin, qız-gəlinlərin, körpələrin qanına. Ağabəyim ağanın kədərinə şəhid analarının naləsi şerik olacaq:

*Mən aşığı sarı bülbul,
Oxuma, zarı bülbul.
Qürbətdə bir bağ saldım,
Bitmədi xarı bülbul.*

Şuşanın Turşsu yaylağı, Cıdır düzü, Daşaltısının əsrarəngiz təbiətinə, cənnət guşələrinə vurğunluq xalqın sevgisini bayatılara köçürmüş, dillər əzbəri etmişdir.

*Əzizim, gəl yuxarı,
Cıdır gəl yuxarı.
Turşsu cənnətə dönüb,
Daşaltı gəl yuxarı [2, s.31].*

*Qalamız qızıl qala,
Tikilmiş qızıl qala.
Qardaş, gəl qonağım ol,
İstərəm yüz il qala [2, s.151].*

*Əzizim Maralyana,
Sən də gəl Maralyana.
Necəsən bir ah çəkim,
Dağlarda maral yana [1, s.35].*

“Şuşa” sözünün işləndiyi məşhur folklor nümunələrindən biri də “Şuşanın dağları başı dumanlı” xalq mahnısıdır. Xanəndə Xan Şuşinski tərəfindən bəstələnmiş mahnı o qədər sevilir və sürətlə yayılır ki, xalq mahnısı kimi məşhurlaşır. Mahnıda Şuşa şəhərinin gözəlliyi vəsf olunur, Şuşa gözəl qızla müqayisə edilir. Dağlar dumana büründüyü kimi, gözəl də örtüyə bürünmüşdür. Dağın qırmızı lalələrlə örtülməsi gözəlin qırmızı köynəyinə, yaşıl örtüyü gözəlin yaşıl ətəyinə işarə edir. Şuşa – başında dumanlar, çənlər oynayan qırmızı qoftalı, yaşıl tumanlı, ismətli, abır-həyalı bir gəlidir. Bu gəlinin – Şuşanın paltarını təbiət özü qırmızı, yaşıl rənglərdən biçmişdir. Bəlkə də xanəndə cümhuriyyət dövründə bu rənglər ilə Azərbaycan bayrağının rənglərinə işarə etmiş, bunu açıq deyə bilmədiyindən mətnaltı mənada vermişdir.

*Şuşanın dağları başı dumanlı,
Şuşanın dağları başı dumanlı,
Qırmızı qoftalı, yaşıl tumanlı,
Dərdindən ölməyə çoxdu gümanım.*

Şuşanın uca dağlarının başı həmişə dumanlı olduğundan mahnının ilk misrasında "duman" sözü işlənir. Sovet senzurası “dumanlı” sözünə don geydirərək “sovetlərdə Şuşanın dağları dumanlı olmaz” iddiası ilə ilk misranın dəyişdirilməsini tələb etdikdə xanəndə bu misranı "Şuşanın dağları deyil dumanlı"ya dəyişdirərək ifa etmişdir. Lakin mahnı bu gün öz ilkin variantında ifa olunur.

“Şuşanın dağları” xalq mahnısında şuşalı qız-gəlinlərin yol üstə oturub sevgililərini gözləmələri ilə şəhər uğrunda daim mübarizə aparıldığı, Şuşa igidlərinin bu mübarizədən çəkinmədiyi, Şuşanın sorağının el-ələmə yayıldığı təəssüf olunur.

*Şuşada axşamlar yanar ulduzlar,
Onlardan gözəldi gəlinlər, qızlar,
Oturub yol üstə yarını gözlər.
Şuşanın hər yandan gəlir sorağı,
Tərifə layiqdir İsa bulağı,
Dağları, bağları, qızlar oylağı.*

“Şuşa” adına xalq ədəbiyyatı janrlarından rəvayət və lətifələrdə də rast gəlinir. “Həyat dərsi” adlanan bir rəvayətdə Şuşada Hacı Qulu adlı bir nəfərin xəsisliyindən danışılır. Ev tikdirən ustalarla qiymət sövdələşməsində razılaşmayan Hacı onlara bazara gedən oğluna tapşırığı ilə “həyat dərsi” verir. Cibindən bir halqa çıxarıb “hansı yumurta halqadan keçməyə, onu alarsan” deyən Hacı xəsisliyini görəncə ustalar dərslərini almış olurlar [2, s.66].

Bəzi lətifələrdə Şuşa şəhərinin adı “Qala” deyə işlənir. “Mən nə bilim sən necə gedirsən”, “Sənin qardaşın” lətifələrində şəhər ilk salındığı vaxtlarda olduğu kimi “Qala” adlandırılır.

“Şuşa” toponiminə yazılı ədəbiyyatda da geniş şəkildə rast gəlinir. Ədiblərimiz cənnətməkan Şuşanı vəsf etmiş, onun gözəlliyindən danışdıqca doymamışlar. Hələ XVIII əsrdə əslən Qazaxdan olan, lakin Qarabağ şairlərindən söz düşəndə adı birinci çəkilən Molla Pənah Vaqif Şişə (Şuşa) dağlarında məskən saldığından məmnunluğunu bildirir

*Məkan tutdisə Vaqif, yox əcəb, bu Şişə dağında,
Məqami ləli-gülrengin miyani-səngi-xaradır [9,s.152].*

XIX əsrin əvvəllərində satirik şairlər Qasım bəy Zakirin, Baba bəy Şakirin şeirlərində “Şuşa” toponiminin “Şişə” şəklində işləndiyinə rast gəlirik. Zakir “şəhri-Şişə”nin başına gələn qəzanı, bu şəhər uğrunda şişə çəkilməyin belə xoşluğundan məmnunluğunu gizlətmir:

*Şişəyə dəsti-qəza səngi-cəfa yağdırdı,
Şişəyəş sındı bu gün rəvnəqi islam yenə [11, s.53]*

*Bu şəhri-Şişədə gər bizi şişə taxsalar xoşdur,
Ki, həmsöhbət bizə ol növi-qövmi-bihesab olsun [11, s.269].*

Müasiri Baba bəy Şakir isə Zakirə ünvanladığı şeirlərinin birində Şuşanı “Qala” kimi təqdim edir:

*Zakira, eşitdim tazə bir xəbər,
Həqiqətdə qoydu məni xeyli mat.
Zahirən ki, seçirlərmiş Qalada,
Tərəf-tərəf olub bəylər deputat.*

XIX əsr Azərbaycan elmi-ədəbi və Qarabağ ədəbi mühitinin yetişdirdiyi simalardan biri – çoxsaxəli yaradıcılığa malik, dövrün poeziya, musiqi, rəssamlıq, astronomiya, xəttatlıq, nəqqaşlıq sahələri üzrə əsərlər müəllifi Mir Möhsün Nəvvab olmuşdur. O, özünün “Şuşa qalasında baş vermiş erməni-müsəlman münafişəsi münasibətilə” adlı mürəbbə janrında olan şeirində Şuşanı Qala kimi təqdim edir:

*Müsəlmana ermənilər durdu sataşmağa,
Qarınca tək Qalada qatışıb qaynaşmağa,
Qırallığın yolların üzlərinə aşmağa,
Başlarına böyüklük ciqqəsini saşmağa.*

Şuşada dünyaya göz açıb orada təhsil alan, savadlı olduğundan “Mirzə” deyə çağırılan “Kaşif” təxəllüslü şair Həsən Qarabaği Xan qızı Xurşidbanu Natəvana yazdığı şeirdə “Şişə” şəhərini onsuz təsəvvür etmir; onsuz Şuşanı ümitsiz, vücudunu bir heç sayır:

*Sən Şişə içində türfə cansan,
Həm cismilə can üçün təvansan.
Sənsiz nədi Şişənin nəmudi?
Gəlməz nəzərə onun vücudi.*

Bədii nəsrə də “Şuşa” toponiminin Şuşa-Şişə şəklində işləndiyini görürük. Y.V.Çəmənşəminli “Qan içində” romanında yazırdı: “..İbrahim xan Qarabağa qayıdanda qardaşı Mehralı bəylə arasında səltənət davası düşmüşdü. İbrahim xan qayını Avar xanın köməyi ilə qardaşını *Şişədən* çıxarıb, Qarabağ xanı olmuşdu [3, s.132].

Elçinin “Qarabağ şikəstəsi”, “Şuşaya duman gəlib” əsərlərində toponim – şəhər insan duyğularının ifadəçisi, insanın yaşadıklarını dağında-daşında, hayında-harayında, şikəstəsində yaşadan bir obrazdır: “Onda Cümüyə elə gəlirdi ki, o dəmir çarxların səsinə sədasi *Şuşa* dağlarından gələn bir “Qarabağ şikəstəsi” müşayiət edir və o şikəstə müşayiətli tuqqa-tuk Cümünü təkcə universitet imtahanlarına yox, başqa bir dünyaya aparırdı” [5, s.357].

*Şuşaya duman gəlib,
Ürəyimə güman gəlib.
Hər dərdimi-sərimi
Sinəmdən qovan gəlib [6, s.49].*

Xalq şairi Səməd Vurğun Şuşanın bənzərsiz gözəlliyini “Şuşa” şeirində vəsf etmiş, bu diyarın torpağının, daşının belə müalicəvi əhəmiyyətli olduğunu vurğulamışdır.

*Bir əcəb gülşəndir torpağın, daşın,
Dumanlı dağlardır həyat yoldaşın.
Bir ağrı gördümü ömründə başın,
Ey fitrən xəlq olmuş təbabət, Şuşa!*

Müasir Azərbaycan ədəbiyyatında Rəsul Rza, Xəlil Rza Ulutürk, Zəlimxan Yaqub və bir çox şairlər “Şuşa” toponiminin poetik obrazını yaratmışlar. R.Rza bircə dəfə görməklə bir könlüdən min könülə bənd olduğu Qarabağın yaraşığı Şuşanın döyüşkənliyi, sədaqəti, mətanəti ilə qürur duyur.

Z.Yaqubun yuxularının qonağı olan Şuşa qanadları qırılmış quşa bənzəyir; Şuşa əlini Bakıya uzadıb hayqırır, Qarabağı satan xainlərə nifrin deyir. Şuşanın ahu-zarından dağlar da inləyir, Pənah xanın goru od tutub yanır, Natəvan ağı deyir, Vidadi Qazaxdan Vaqifin qəbrinə üz tutub “milləti qurtarın dardan” deyir. Şuşa başabaş qan içindədir, Üzeyirin belə nitqi tutulmuş, Bülbülün səsi batmışdır. Şair Şuşanın ermənilər tərəfindən 1992-ci il işğalının sözlə bədii obrazını oxucunun yaddaşına köçürür:

*Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa,
Pənah xan qəzəbdən tir-tir əsirdi.
Şuşanı satanlar verib baş-başa,
Şəhərin üstündə qiymət kəsirdi.
Od tutub yanırdı Vaqifin goru,
Natəvan ah çəkib, ağı deyirdi.
Gözündə yaş gördüm, yanağında nəm,
Cıdır düzündəki "Xarı bülbül"ün.
Dərdin sinəsində dağlandı sinəm,
Didərgin olmuşdu yarı bülbülün.
Ocaq yerlərində qalanırdı kül,
İsa bulağından qan fişqırırdı.
Susmuşdu Üzeyir, susmuşdu Bülbül,
Düşmən "mənəm" deyib, boğaz cırırdı.
Bu gecə yuxuma girmişdi Şuşa,
Cabbar ağlayırdı, Xan ağlayırdı.*

*Dönmüşdü qanadı qırılmış quşa,
Qarabağ başabaş qan ağlayırdı... [10, s.89].*

Bu gün Qafqazın mirvarisi Şuşa erməni işğalından azaddır. Şuşanın ədəbiyyatdakı statusu, mövqeyi bu gün də ədəbiyyatın əsas mövzudur. “Şuşa” bu gün ədəbiyyata ağrı-acılarına, faciəsinə, içim-içim göynəyən qubarına Azərbaycan əsgərinin iradəsi, zəfər müjddəsi, qana boyanmış üçrəngli bayrağı ilə boya-boy daxil olur. Çünki... “Şuşa” yalnız Azərbaycan ədəbiyyatında var. Çünki... “Şuşa” – Qarabağ, Qarabağ isə Azərbaycandır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan bayatıları. Bakı: “XXI-Yeni Nəşrlər Evi”, 2004, 304 s.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. V kitab (Qarabağ folkloru). Bakı: Səda, 2000, 417 s.
3. *Çəmənzəminli Y.V.* Əsərləri: 3 cildə, II c., Bakı, 1978, 489 s.
4. El çələngi. Xalq şeirindən seçmələr. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 248 s.
5. Elçin. Seçilmiş əsərləri: 10 cildə, I c., Bakı: Çinar çap, 2005, 428 s.
6. Elçin. Şuşaya duman gəlib // Azərbaycan, № 8, s.44-64
7. *Rza R.* Seçilmiş əsərləri: 5 cildə, III c., Bakı: Öndər nəşriyyatı, 2005, 256 s.
8. *Ulutürk X.R.* Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 247 s.
9. *Vaqif M.P.* Əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2004, 269 s.
10. *Yaqub Z.* Seçilmiş əsərləri: 2 cildə, II c., Bakı: Şərq-Qərb, 2006, 288 s.
11. *Zakir Q.* Seçilmiş əsərləri. Bakı: Avrasiya Press, 2005, 398 s.

Redaksiyaya daxil olub 28.07.2022